

Yahudilikte Çevre Ahlakı

*Necati SÜMER

İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Siirt Üniversitesi, Türkiye

Özet

Çevrenin korunması konusunda semavi dinlerin birçok emri vardır. Bu dinlerden biri de Yahudiliktir. Bu inanç sisteminin kutsal metni Tanah'ta çevre duyarlılığıyla ilgili birçok pasaj bulmak mümkündür. Bu metinde Tanrı'nın dünyayı nasıl özenli bir şekilde yarattığı vurgulanır. Başlangıçta Tanrı'nın gökleri ve yeri yarattığını belirten pasajlar, insanları yaratılış ve hayatın kıymetini bilmeleri konusunda uyarır. Gökyüzüne, dağlara, ırmaklara ve toprağa dikkat çeken Tanah, insanların çevre konusunda duyarlı olmasını ister. Tanah gibi Talmud da çevre bilinci konusunda Yahudilere öğütler verir. Yahudi din bilginleri, ekolojinin önemli bir konu olduğunu belirterek çevreyi koruma ve kirliliği önleme hususunda Yahudilere birtakım önerilerde bulunur. Talmud'ta kötü kokuların rüzgârla batıdan şehre ulaşmaması için tabakhanelerin şehir sınırlarının 30 metre uzaklığında ve yalnızca şehrin doğusunda kurulması gerektiği belirtilir. Yine burada harman dövme alanlarının rüzgârla taşınan samanlardan ötürü kirlenmemesi için şehrin uzağında olması gerektiği ifade edilir. Talmud, çevre konusunda Yahudileri hassas olmaya davet ederek meyve ağaçlarının kesilmemesi konusunda onlara uyarıda bulunur. Bu anlayış doğrultusunda Yahudiler, bahçeleri ve yeşilliği olmayan bir şehirde yaşamayı doğru bulmazlar. Doğal kaynakları korumak, ağaçlar için şükretmek, çevreyi kirliletmemek ve geri dönüşüme dikkat etmek Yahudilerin çevre ahlakı konusunda üzerinde titizlikle durduğu konulardır. Bu çerçevede tebliğde Yahudiliğin bu bakış açısı ele alınmaya çalışılacaktır

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Tanah, Çevre, Ahlak

Environmental Ethics in Judaism

Abstract

Monotheistic religions impose numerous commandments with relation to environmental protection. One of the aforementioned religions is Judaism. It is possible to find many excerpts related to environmental awareness in the scripture of this belief system, the Tanakh. The scripture emphasizes how God delicately created the world. The passages stating that God first created the sky and the land, warn people to be grateful for the creation and the life itself. In drawing attention to the sky, mountains, rivers and the land, the Tanakh demands people to be environmentally conscious. As the Old Testament, Talmud also advises Jews on the environmental awareness. Jewish religious scholars give some recommendations to Jews in terms of environmental protection and pollution prevention while attaching importance to ecology. In Talmud, it is stated that tanneries should be established at a distance of 30-m from the city borders and only in the east of the city so as to avoid bad odors to reach the city carried by wind from the west. Similarly, the text also points out that threshing floors should be situated far from the city in order to prevent pollution caused by straws transported by wind. Talmud exhorts Jews to not to cut down fruit trees by urging them to be environmentally aware. In parallel with this understanding, Jews do not find it right to live in a city that does not possess gardens and lush appearance of flourishing vegetation. Among the issues on which Jews lay great emphasis regarding environmental ethics are to protect natural sources, to be grateful for trees, to keep the environment clean and to give importance to recycling. Within this framework, this perspective of Jews will be analyzed in this study.

Key Word: Judaism, Tanakh, Talmud, Environmental, Moral

*Yrd. Doç. Dr. Necati SÜMER, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, necatisumerr@gmail.com

GİRİŞ

Geçmişe nazaran günümüzde insanın daha sık karşılaştığı temel sorunlardan biri, çevredir. Giderek bireyselleşen modern insan, hem ruhsal olarak kendisine hem de maddi olarak çevresine zarar vermektedir. Kaynaklar az, bunları kullananlar fazla ise burada bir dengesizlik söz konusudur. İnsanın yaşadığı çevre bu oransızlıktan oldukça nasibini almaktadır. Her gün giderek azalan su, temiz hava, besin ve topraklar ve sürekli artan kimyasal atıklar, çöpler ve felaketler günümüz insanın başını ağrıtmaya devam etmektedir. Acaba bu sorunların çözümü yok mudur? İnanç sistemlerinin özellikle Yahudiliğin bu konuda ilkeleri veya reçeteleri nelerdir? Çalışmada bu sorular ışığında kadim bir din olan Yahudiliğin çevre ahlakı ele alınacaktır.

1. Çevre Kavramı

Çevre, sözlükte bir şeyin etrafındaki yakın yerler veya civar olarak ifade edilir. İnsanın dışındaki her şeyi çevre olarak tanımlamak mümkündür. Çevre kavramı geniş olduğu için canlı cansız veya insanın yakınından uzağına her şey bu kavram içerisine girebilir (Doğan, 1996: 223). İnsan için tarihin başlangıcından günümüze kadar hava, su, toprak, hayvan ve bitki vazgeçilmez öğeler olmuştur. Bunlardan yoksun bir yaşam, tarihin hiçbir döneminde sağlıklı ve istenilen şekilde olmamıştır. Çevrenin muhtevasını belirleyen bu üç etmenin eksikliği veya dengesizliği insan için felaket veya yok olma demektir (Contant, Jeff; Fadem, 2008: 35).

Çevre, insan için hayati öneme sahip olduğundan dinler bu konuda bazı ilkeler ortaya koymuştur. Bu çerçevede semavi dinlerin ilki olan Yahudilik, çevreye önem veren ve bunu kutsal kitaplarında dile getiren bir inanç sistemidir. Tarihini Hz. İbrahim'le başlatan Yahudilik vaat edilmiş topraklarla özdeşleşmiş bir millet hayatını, ortak bir inancı, dili, edebiyatı, folkloru, kanunu ve sanatı ihtiva eden bir dindir (Adam, 2007: 207). Yahudilik başlangıçtan günümüze insana, hayata ve çevreye özel önem atfetmiş bir inanç sistemidir. O, canlılığın ve hayatın korunmasını ön plana çıkarmıştır. Bu yüzden Yahudilikte insan hayatının korunması anlamında *Pikku'ah Nefesh* adı verilen bir kavram vardır. Bu sözcük, Yahudilikte temel bir ilkeyi ifade eder. Bu ilkeye göre tehlikeli durumlarda ve belirli bazı zor koşullar altında kişinin hayatını koruması, bir Yahudi'nin öncelikli görevidir. Kişi ne pahasına olursa olsun hayatını devam ettirmeli ve Tanrı'nın verdiği canı son nefesine kadar korumalıdır (Dinim, 2007:152). Bu bağlamda Yahudiler hayatlarını daha sağlıklı ve kaliteli geçirmek için çevreye önem vermişlerdir. Bu dinin yazılı ve sözlü metinlerinin çevre konusunda ne söylediğini bilmek, Yahudilerin çevre bilincini ve ahlakını anlamak açısından faydalı olacaktır.

2. Tanah'ın ve Talmud'un Çevreye Yaklaşımı

Yahudiliğin kutsal yazılı metni Tanah ve sözlü metni Talmud, Yahudilerin çevreye yaklaşımı konusunda en net bilgiyi veren kaynaklardır (Sherbok, 2011:70-72). Bu çerçevede Tanah'a bakıldığında Yahudilikte Tanrı, her şeyin yaratıcısı olarak kabul edilir. Nitekim Yahudi kutsal metninin hemen başında Tanrı'nın, evreni ve onun içindekileri yarattığından bahsedilir (Tekvin, 1: 1). Metnin devamında göklerin ve yerin yaratılışından söz edilerek insanın, yıldızlar ve ayla karşılaştırıldığında evrende küçük bir yerinin olduğuna değinilir. Tanrı'nın evreni yaratması, Yahudilik açısından estetik ve göz kamaştırıcıdır (Mezmurlar, 8: 34). Tanrı, kutsal metinde: "Başımızı kaldırıp göğe bakın, bütün bunları kim yarattı? Yıldızları sırayla görünür kılıp onları adıyla çağıran kimdir?" diye sorar. Bu soruya büyük kudreti ve üstün gücü sayesinde hepsini Kendisi'nin yaratmış olduğunu ve yarattıklarının tamamının yerli yerinde olduğunu cevabını verir (Yeşeya, 40: 26; Erdem, 2011: 22-25).

Yahudiliğin kutsal metnine göre Tanrı, yeri kuvveti ile yaratmış, dünyayı hikmeti ile pekiştirmiş ve gökleri anlayışı ile yaymıştır. O, ses verdiğinde göklerde sular çağlamaya başlar, yerden buharlar yükselir ve yağmur için şimşekler çakar. Pasajlara göre rüzgarları estiren ve tabiatın ahengini sağlayan O'dur (Yeremya, 10: 13). Her şeyi belli bir düzen içinde yaratan Tanrı, tüm yarattıklarının sahibi olduğunu ifade etmektedir. Bu durum pasajlarda, yeryüzü ve onun içindekiler; dünya ve onun içinde oturanlar Tanrı'ya aittir, şeklinde belirtilir (Mezmurlar, 24: 1). Tanrı'nın, yeri ve göğü belli bir ahenk ve ölçüye göre yaratması, onun kudretini gösterdiği gibi onun her şeye hâkim olduğunu da ortaya koymaktadır. Tanah açısından insanın içinde yaşadığı yer, onun mülkü değildir. Buranın asıl sahibi onu yaratan Tanrı'dır (Fonrobert, 2002: 119-125; Jenkins, 2008: 93).

Tanrı, yarattığı her şeyin kendi eseri olduğunu vurgulamak için İsrailoğullarının sundukları sunuların gereksizliğini ifade etmiştir. O, İsrailoğullarına seslenerek: "ne evinden dana, ne de ağlarından teke alırım. Zaten ormandaki bütün hayvanlar ve yeryüzünün dağlarındaki bütün sığırlar benimdir. Bütün dağ kuşlarını bildiğim gibi kırlardaki yabancı hayvanları da bana aittir. Acıksam dahi size söylemezdim çünkü dünya ve içindekilerin hepsi benimdir" demiştir. (Mezmurlar, 50: 9-12). Bütün hayvanat ve nebatatın sahibi olduğunu vurgulayan Tanrı, bunları yaratmasına rağmen hiçbirisine muhtaç olmadığına vurgulamıştır. Yahudilik açısından bu durum, O'nun büyüklüğünün göstergesidir (Hertzberg, 1998: 29-38).

Tanrı'nın yeri, göğü ve içindekileri nasıl yarattığı Tanah'ın Mezmurlar bölümünde tasvir edilir. Buna göre Tanrı, görkem ve yücelik kuşanan, bir kaftana bürünür gibi ışığa bürünen, gökleri bir çadır gibi geren, evini yukarıdaki sular üzerine kuran, bulutları kendine savaş arabası yapan ve rüzgârları kendine haberci yapıp onun kanatları üzerinde gezen yüce bir varlıktır. Tanrı, sarsılmasın diye yeryüzünü bazı temeller üzerine kurmuştur. Ufku bir giysi gibi dünyaya giydiren Tanrı, suları dağların üzerinde durdurmuş ve bir emriyle suları geri çekmiştir. Bu sular, zamanla dağları aşır derelere akmış fakat Tanrı, önüne set koyunca bütün yeryüzünü kaplamasın diye ona sınır çizmiştir. O'nun vadilerde fıskırttığı pınarlar, dağların arasından akar. Bütün kır hayvanları oradan sulanır, yaban eşekleri susuzluğunu oradan giderir. Kuşlar bu suların kıyılarında yuva kurar, dalların arasında ötüşürler. Tanrı, gökteki evinden dağları sulayarak yeryüzünü meyve ve yemişlerle donatır. Hayvanlar için ot, insanların yararı için bitkiler yetiştiren Tanrı, insanlara ekmeğini topraktan çıkarsın diye güç, sevinsinler diye şarap ve yüzleri gülsün diye zeytinyağı vermiştir (Mezmurlar, 104: 1-15).

Tanah'a göre Tanrı'nın yarattığı ağaçlar, suya doymuş ve orada leylekler yuva yapmıştır. Leyleğin çamlarda, dağ keçilerinin yüksek dağlarda, kaya tavşanlarının kayalarda yaşadığına dikkat çeken Tanrı, mevsimleri göstereceğini diye ayı ve batacağı zamanı bilen güneşi yaratmıştır. Gece ve gündüzü belli bir düzene göre yaratan Tanrı, böylece hayvanların beslenme ve avlanma zamanlarını ayarlamıştır. Gecenin kararmasıyla aslanın avının peşinde koştuğunu, güneş çıkınca inine girdiğini belirten Tanrı, insanın da gündüz işine gidip gece dinlendiğini vurgulamıştır. Kutsal metne göre bütün bunlar, Tanrı'nın eseridir. Tanrı, yeryüzünü ve gökyüzünü bilgece yaratmıştır. Uçsuz bucaksız denizleri, içindeki büyük küçük bütün canlıları yaratmıştır. Tabiata canlansın diye ruhunu veren de Tanrı'dır. O, yüzünü gizleyince her yer kurur, bütün canlılar yok olup toprağa karışır (Mezmurlar, 104: 16-30).

Tanah'a göre Tanrı, dünyayı altı günde yaratmış ve yedinci günü dinlenmeye ayırmıştır. Böylece insanlar, altı gün çalıştıktan sonra yedinci gün öküzlerini, eşeklerini dinlenmeye bırakıp; kadın erkek, çocuk, yabancı köle dinlenmiş olurlar. Buradaki pasaj, Yahudilikte Tanrı'nın sadece insana değil onun dışındaki diğer canlılara da değer verdiğini göstermektedir (Mısırdan Çıkış, 23: 12). Tanrı'nın kurduğu düzen, yeryüzündeki bütün canlılar için geçerlidir. İnsan için kolay ve yaşanabilir olan hayat veya ortam, hayvanlar ve bitkiler için de düşünülmüştür. Bu anlamda

canlıların yaşam alanı bulduğu gök, deniz ve kara bir bütün olarak Yahudilik açısından değerlidir (Dosick, 1995: 313; Hertzberg, 1998: 29-38).

Tanah, canlıların üzerinde yaşadığı toprağa özel bir önem atfetmiştir. Çünkü toprak, canlıların yaşamını sürdürmek için muhtaç oldukları en temel ihtiyaçtır. Bu yüzden Tanrı, dünyanın yaratılış felsefesinde olduğu gibi toprağın da belli zaman dilimlerine göre işlenmesini emretmiştir. Pasajlarda insanlara topraklarını altı yıl ekip ürünlerini toplamaları öğütlenmiştir. İnsanlar, yedinci yılda toprağı nadasa bırakmaları konusunda uyarılmıştır. Bunun sebebi, yedinci günde yoksulların yiyecek bulmasını ve insanlardan artakalanını yabancı hayvanların yemesini sağlamaktır. Aynı uyarı, bağlar ve zeytinlikler konusunda tekrarlanmıştır. Pasajlarda ekolojik denge, Yahudiliğin dinsel ilkeleri ışığında değerlendirilmiştir. Toprağın verimli ve doğru kullanılması, bu inanç sistemi açısından önemli bir ilkedir. Çünkü toprağın işlevsiz olması veya hor kullanılması, bütün canlıların açıklıkla yüz yüze gelmesi demektir. Bu açıdan evrenin önemli bir parçası olarak toprak, her Yahudi'nin özenle üzerinde durması gereken önemli bir çevresel sorumluluktur (Mısırdan Çıkış, 23: 10-11; Parry, 2005: 238)

Günümüzde toprağın insanlar tarafından hor kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Modern tarım aletleri gelişse de insanların daha çok verim almak için toprağa aşırı yüklenmesi beraberinde bazı sorunlar getirmektedir. Kimyasal ilaçların aşırı kullanılması, toprak alanların betonlaştırılması ve yeşil yerlerin giderek azalması, bugün sadece Yahudiler için değil bütün insanlık için önemli birer problemdir. Bu anlamda Tanah'ın toprağın kullanımı konusunda ortaya koyduğu ilkeler, günümüzde Yahudiler açısından önemli çıkış yolları ortaya koymaktadır. Ayrıca Yahudilerin toprağa ahlaki açıdan değer vermeleri bugün pratikte birçok fayda getirebilmektedir (Parry, 2005: 238).

Tanah açısından toprak, insanın değil Tanrı'nın mülkiyetidir. Bu çerçevede pasajlarda tarlanın temelli olarak satılamayacağı çünkü onun Tanrı'ya ait olduğu ifade edilmiştir. Tanrı Yahudilere siz yabancısınız, konuğumsunuz diyerek onlara miras alacakları ülkenin her yerinde tarlanın asıl sahibine tarlasını geri alma hakkı tanımları gerektiğini belirtmiştir. Tanah'a göre kişinin kardeşlerinden biri yoksullaşır, toprağının bir parçasını satmak zorunda kalırsa en yakın akrabası gelip toprağı geri alabilir. Toprağı satın alacak yakın akrabası yoksa ve sonradan durumu düzelip yeterli para bulursa, satış yaptıktan sonra geçen yılları hesaplamalı ve geri kalan parayı toprağı sattığı adama ödeyip toprağına dönmelidir. Bu uygulamanın altında yatan felsefe, toprağın kimsenin mülkü olmadığı aksine ilk sahibinin yani Tanrı'nın olduğudur. Yahudiliğin toprağa bakış açısı, bu anlamda onun dağılmasını önleyen ve çevre bilincini ön plana çıkaran bir anlayışı yansıtmaktadır (Levililer, 25: 23-27; Hertzberg, 1998: 29-38).

Başta toprak olmak üzere çevrenin korunması, sağlıklı da ilişkili bir konudur. Geçmişte olduğu gibi bugün de bazı hastalıkların temel nedeni, insanların doğal ortama zarar vermeleridir. Toprağın, yeşilin ve suyun hastalık saçtığı bir ortam, yaşanılmazdır. Bu konuda Tanah, Yahudilere bazı yaklaşım biçimleri sunmaktadır. Kişinin maddi ve manevi olarak temiz olması, Yahudilik açısından dinsel bir gerekliliktir. Bu yüzden Tanah, insanlara yaşadıkları yeri temiz tutmaları konusunda uyarıda bulunur. Bu kutsal metin, Yahudilere düşmanlarıyla savaşmak üzere ordugâh kurduklarında kötülükten sakınmalarını öğütler. Geceleyin menisi boşaldığı için dinsel açıdan kirli olanların ordugâhın dışına çıkıp orada kalmaları ve yıkandıktan sonra gün batımında ordugâha dönmeleri gerektiğini belirtir. Tanah'a göre kişilerin ihtiyaçlarını gidermek için ordugâhın dışında bir yerleri olmalıdır. Ayrıca bu kişiler, ihtiyaçlarını gidereceği zaman bir çukur kazmalı ve sonra da dışkılarını oraya gömmelidir. Bu durum, Yahudiliğe göre hem insanın yaşadığı hem de ihtiyaçlarını gidereceği yerin temiz olması açısından önemli bir yükümlülüktür. Ayrıca Tanah'a göre cesetlerin savaş zamanında bile toprağa defnedilmesini öneren emirlerin

olması, bu dinin çevre temizliği konusundaki hassasiyetini göstermektedir. Tanah'ın çevreye sağlık açısından yaklaşımı bu anlamda olumludur. Burada amaç, kişileri bedensel ve ruhsal olarak temiz tutmaktır (Yasanın Tekrarı, 23: 9-13).

Tanah gibi Talmud da çevreyi korumanın ve kirliliği önlemenin önemli olduğu vurgusunu yapmıştır. Bu metinde, kötü kokuların rüzgârla batıdan şehre ulaşmaması için tabakhanelerin şehir sınırlarının en az 25-30 metre uzaklığında ve yalnızca şehrin doğusunda kurulması ve benzer şekilde harman dövme yerlerinin, rüzgârla taşınan samanlardan ötürü kirlenmemesi için şehrin belirli oranlarda uzağında olması gerektiği öğütlenir (Bava Batra, 2: 8-9). Yine Talmud'un "bahçeleri ve yeşilliği olmayan bir şehirde yaşamak yasaktır" vurgusu, Yahudi din bilginlerinin çevre konusundaki duyarlılığını ortaya koymaktadır. Nitekim Yahudi topraklarında halkın istifade etmesi için şehirler, 450-600 metrelik yeşil bir alanla çevrilmekte ve ağaçlar, şehir duvarının 10-30 metre uzağında dikilmektedir. Kudüs'te yaşayanların ve buraya gelen ziyaretçilerin temiz havadan yararlanması için önemli düzenlemeler getirilmiştir. Tüm çöplerin şehirden çıkarılması ve şehir merkezinde hiçbir fırının çalışmasına izin verilmemesi bu bağlamda önemli uygulamalardır. Burada amaç böcekler ve zehirli yılanların şehirden uzaklaştırılması ve şehrin yaşam kalitesinin yükseltilmesidir (Keduşin, 4: 12; Bava Kama 82 b, Parry, 2005: 238).

Tanah'ın çevreyi güzelleştirmek ve yaşanabilir hale getirmek noktasında önem verdiği şeylerden biri de ağaçlardır. Ağaçların korunması için Yahudilerin sıklıkla kullandığı *bal taşhit* (*yıkma*) kavramı vardır. Talmud'ta kişiye yarar sağlayacak şeylerin yok edilmemesi şeklinde bir tavsiye bulunur. Ağacın korunması ve bakımı, böyle bir öneridir. Ağaca verilen değer in esas kaynağı ise Tanah'tır. Pasajlarda Yahudilere bir kentle savaşırken, kenti ele geçirmek için kuşatma uzun sürdüğünde ağaçlara baltayla zarar verilmemesi gerektiği söylenir. Tanrı, onlara ağaçların ürünlerinden yiyecekleri fakat asla kesmeyecekleri uyarısında bulunur. Tanah, kırdaki ağaçların koruma altına alınması gerektiğini, zarar görmüş fakat ürün vermeyen ağaçların ise kesilip yok edilebileceğini belirtmiştir. Hatta pasajlarda bir kenti ele geçirebilmek için ağaçlardan faydalanılabileceğini vurgulanmıştır (Yasanın Tekrarı, 20: 19-20).

Tanah'ın ağaçlar konusundaki olumlu tavrı, Talmud tarafından da desteklenmiştir. Yahudi din bilginleri, genelde meyve ağaçlarının kesilmemesi gerektiğini fakat odunun değeri meyveninkinden büyükse ya da ağaç çürüyor ve başka alanlara zarar veriyorsa onların kesilebileceğini söylemiştir (Bava Kama 91b). Yahudiler bu anlamda ağaçlar için Tanrı'ya şükretmeyi bir borç olarak görmektedir. Nitekim Talmud, insanların yararlanması için ağaçlar yaratan Tanrı'nın ne kadar yüce olduğundan bahsetmiştir (Berahot 43a). Bu çerçevede Yahudiler arasında ilkbahar mevsiminin başında *Tu Bışvat* veya *Ağaçların Yeni Yılı* adlı bir bayram vardır. Bu bayramda Yahudiler, mevsimin taze meyvelerini alır ve özel bir kutsama duası okurlar. Yahudi öğrenciler okullarından alınıp kırlara çıkarılır ve onlara piknikler yaptırılır. Bazı Yahudiler de bu bayramda fidan dikerler (Parry, 2005: 240).

Yahudilik açısından insanın dikkat etmesi gereken diğer bir konuya doğal kaynakları korumaktır. Bu çerçevede Yahudi din bilginleri, başkalarının suya ihtiyacı varken kişinin kuyusunun suyunu boşa harcamasını doğru bulmamıştır. Yahudiler, "azalt, yeniden kullan ve geri dönüşümü sağla" ilkesine önem vermişlerdir. Bu konuda Yahudi din bilgini Maimonides kapları kıran, giysileri yırtan, bir binayı yıkan, bir kuyuyu tıkayan ya da yiyecekleri israf edenin *bal taşhit* yani *yıkma* yasağını delmiş olacağını belirtmiştir (Mişne Tora, Kralların Kanunları, 6: 10). Kaynakları doğru ve yerinde kullanma ilkesi bağlamında Yahudiler, Sukot Bayramı sırasında kullandıkları hurma dalını (Lulav) bir sonraki bayram olan Fışih'a kadar saklamayı tasarruf olarak görmüşlerdir. Onların kurumuş hurma dalını saklamalarının amacı, Fışih Bayramı esnasında yasak olan mayalı yiyeceklerin yakmak içindir. Benzer şekilde Kudüs'te Kutsal Mabet'te görevli olan Kohenler,

aşınmış giysileri bir başka dini görevin yerine getirilmesi amacıyla örneğin yedi kollu şamdanı yakmak için fitillere dönüştürmüşlerdir. Doğal kaynakları, böylesi amaçlar için tasarruflu kullanmak bu inanç sisteminin çevre konusundaki duyarlılığını göstermektedir (Pirke Avot, 2004: 27; Parry, 2005: 240; Yaffe, 2009: 9-15).

Hava, su, toprak ve bitkiler doğanın ayrılmaz parçasıdır. Yahudiliğe göre bunları Tanrı yaratmış fakat korumak da insanın görevidir. Bu anlamda Tanah'ta en yüksek göklerin Tanrı'ya ait olduğundan fakat yeryüzünün insana verildiğinden bahsedilir (Mezmurlar, 115: 16). Bu vurgu, yeryüzünün insana emanet edildiğini ve onun çevreyi koruması gerektiğini ortaya koyar. Yahudilik açısından insanın kendisi için verilen çevreyi güzelleştirmesi ve yaşanabilir hâle getirmesi, Tanrı'nın ona verdiği önemli bir sorumluluk olarak ön plana çıkmaktadır. Tanrı'nın yarattığı insana sorumluluk vermesi, aynı zamanda onu yetkilendirmesi anlamına gelir. Bu açıdan Yahudilikte insanın Tanrı'nın bir görünümü veya O'ndan bir parça olması, Yahudiler için önemli bir ayrıcalıktır. Nitekim Tanah'a göre Tanrı, Âdem'i yeryüzünün toprağından yaratmış ve sonra onun burnuna hayat nefesini üflemiştir. Tanrı, Âdem'e nefesini üfledikten sonra çamur canlanmış ve artık iradesiyle yaşayabilen bir insan haline gelmiştir (Yaratılış, 2: 7; Erdem, 2011: 18-20; Blech, 2003: 33-35).

Tanrı'nın insanı topraktan yaratması, çevrenin önemini anlatmak açısından önemli bir örnektir. Çünkü Tanah'a göre topraktan yaratılan insan, öldükten sonra yine toprağıya yani aslına dönecektir. Dolayısıyla Yahudilik açısından insanın toprakla yani çevresiyle sıkı bir bağı vardır (Yaratılış, 3: 19; Erdem, 2011: 20-25). Bu bağ, insanla diğer canlılar arasında da söz konusudur. İnsan gibi nefes alıp veren, beslenen, üreyen ve belli bir yaşam düzenine sahip olan diğer canlılar da ölümle toprağıya karışmaktadır. Fakat Tanrı, insana diğer canlılara vermediğı bir ayrıcalık vermiştir. O da akıldır. İnsan, kendisine verilen düşünme yeteneğı sayesinde aynı evrende yaşadığı diğer canlılara saygı göstermek zorundadır. Gereksiz yere canlılara zarar vermek, onları avlamak, hayvanların yaşam alanlarını tahrip etmek ve maddi gelir için keyfi biçimde hayvan öldürmek gibi davranışlar, insanın içinde yaşadığı çevreye karşı büyük bir saygısızlıktır. Yahudilik böyle davranışları, Tanah'taki "*öldürmeyeceksin*" (Çıkış, 20: 13) emrinden hareketle yanlış bulmaktadır. Çünkü insan neslinin devamlılığı diğer canlıların yaşamasıyla doğru orantılıdır. Doğanın dengesini bozulması ve canlıların yok olması en çok insana zarar verir (Firestone, 2004: 180-183; Yaffe, 2009: 9-15).

Yahudilik açısından insan, doğanın önemli bir bileşenidir. İnsanın dışında yaratılanlar ise ona hizmet içindir. Ayrıca Tanrı, insana doğadaki diğer canlıları yönetme yetkisi vermiştir. Bu çerçevede Tanah'a, Tanrı'nın insanı erkek ve dişi olarak kendi suretinde yarattığı, onları kutsadığı ve sonra onlara verimli olup çoğalmaları gerektiğı belirtmiştir. Tanrı ayrıca insana yeryüzünü doldurun ve denetimimize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun, demiştir. Yeryüzünde tohum veren her otu ve tohumu meyvesinde bulunan her meyve ağacını insanlar için yiyecek olarak veren Tanrı; yabani hayvanlar, gökteki kuşlar, sürüngenler yani kısacası bütün hayvanlar içinse yeşil otları yarattığını ifade etmiştir (Yaratılış, 1: 27-30). Bu anlamda Tanah, Tanrı'nın sadece insana değil diğer canlılara da birçok nimet verdiğini belirterek bunların kaynağının Kendisi olduğunu belirtmiştir. Yahudilik açısından Tanrı bütün canlılara lütufta bulunmasına rağmen insana diğer canlıları yönetme yetkisi vermiştir. Fakat insana verilen bu yetki, sınırsız değildir. Tanah'a göre insanlar, aynı çevrede yaşadıkları diğer canlıların haklarına saygı göstermeli onların hukukunu korumalıdır (Yaffe, 2009: 9-15).

Sonuç

Yahudilik, diğer semavi dinlerde olduğu gibi çevreye önem veren bir inanç sistemidir. Gerek bu dinin kutsal metinlerinde gerekse de Yahudi kültüründe insanın ve diğer canlıların içinde yaşadığı çevre, kutsal olarak görülmüştür. Bu anlamda topraktan yaratılan insanın yine topraktan yaratılan diğer canlılarla aynı ortamda yaşaması bir zorunluluğun gereğidir. Toplumsal bir varlık olan insanın, hem kendi cinsiyle hem de diğer canlılarla birlikte sağlıklı ve huzurlu bir ortamda hayat sürmesi için bazı kurallara uyması gerekir. Bu çerçevede Yahudiler, geçmişten günümüze gerek dinsel gerek töresel tavsiyelerle çevreyle barışık bir yaşam sürme arayışında olmaya çalışmışlardır.

Tanah ve Talmud, inananların çevre konusunda nasıl tavır takınmaları gerektiğiyle ilgi zaten belirli sınırlar çizmiştir. Fakat modern hayatla birlikte insanlar yeni çevresel problemlerle yüz yüze kalmışlardır. Günümüzde artan nüfusla azalan kaynaklar arasında bir dengesizlik ortaya çıkmıştır. Tüketici sayısının artması beraberinde çevre kirlilikleri, doğal kaynakların bilinçsiz kullanımı ve sağlıksız bir hayat tarzını getirmiştir. Kimyasal atıklar, biriken çöpler, aşırı ısınma vb. birçok yeni problem, insan için yaşamı katlanılmaz hale getirmiştir. Böylesi sorunların çözümü, aynı evrende yaşayan insanların çevre konusunda duyarlılığını arttırmaktır. Bu noktada insanları bilinçlendirmek önemli ve yararlı bir çözüm yoludur.

Yahudiliğin ortaya koyduğu çevre ahlakı, farklı din ve ırktan insanların yaşadığı bu dünyada önemli çıkış yolları ortaya koymaktadır. Göğü, yeri ve içindekileri insan için yarattığını söyleyen Yahudiliğin Tanrısı, bunu yapmakla canlılara değer verdiğini göstermiştir. Tanrı'nın ruhundan aldığı nefesle can bulan insanın da kendilerine verilenlere şükürle karşılık vermesi gerekir. Bu çerçevede Yahudiliğe göre insanın başta kendisinin sonra içinde yaşadığı çevrenin bir emanet olduğunun bilincinde olması gerekir. Bilinçli olmak, değerli olduğunun farkına varmaktır. Böylesi bir bilince sahip insan, Yahudiliğe göre ne kendisine ne de yaşadığı çevreye zarar verir. O, doğanın kıymetini bilir; tasarruflu tüketir, ağacı korur, suyu boşa harcamaz, toprağı dinlendirir, her yeri çöpe çevirmez kısacası çevreyi yaşanabilir bir halde tutmaya çalışır. Hem geçmişte hem de günümüzde farklı düşünme ve yaşama biçimlerine sahip olsa da Yahudiler, çevre konusunda duyarlı olmaya önem vermeye devam etmektedir.

Kaynakça

Adam, Baki. (2007). “Yahudilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Blech, Rabbi Benjamin. (2003). *Nedenleri ve Niçinleriyle Yahudilik*, Çev: Estreya Seval Vali, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.

Contant, Jeff; Fadem, Pam. (2008). *A Community Guide to Environmental Health*, Berkeley: Hesperian Press.

Dinim, Eisenstein. (2007). “Pikku’ah Nefesh”, *Encyclopedia Judaica*, Ed. Fred Skolnik, 2. Edition, vol. 16, New York: Thomson Gale Press.

Doğan, D. Mehmet. (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: İz Yayıncılık.

- Dosick, Rabbi Wayne D. (1995). *An Essay on Life and Death, Living Judaism, The Complete Guide to Jewish Belief Tradition and Practice*, New York: Harper One Press.
- Erdem, Mustafa. (2011). *Hız. Adem, İlk İnsan*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Firestone, Reuven. (2004). *Yahudiliği Anlamak, İbrahim'in Çocukları*, Çev: Çağlayan Erendağ-Levent Kartal, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Fonrobert, Charlotte Elisheva. (2002). *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, Ed.: J. Runzo- N.M. Martin, Çev.: Gamze Varım, İstanbul: Say Yayınları
- Hertzberg, Rabbi Arthur; Khalid, Fazlun. (1998). *Spirit of Environment, Religion, Value and Environmental Concern*, Edit.: David E. Cooper-Joy. A. Palmer, London: Routledge Press.
- Jenkins, Willis. (2008). *Ecologies of Grace, Environmental Ethic and Christian Theology*, Oxford: Oxford University Press.
- Kutsal Kitap (Eski ve Yeni Antlaşma). (2001). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Parry, Rabbi Aaron. (2005). *Talmud Nedir?*, Çev: Estreya Seval Vali, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Pirke Avot, (2004). Der.: Rav Naftali Haleva , İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Sherbok, Dan Cohn. (2011). *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yaffe, Martin D. (2009). *Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy*, Vol. 2, Ed. J. Baird Callicott- Robert Frodeman, New York: Gale Learning.